

О. Дяченко, М. Кальонов

100 РОКІВ НА СЛУЖБІ НАУЦІ

Минуле та сьогодення Інформаційно-бібліотечної ради РАН

Бібліотеки як сховища наукової літератури, що становить одночасно і джерело розвитку наукової думки, і відбиток нових знань, — це невід’ємна частина наукової інфраструктури. Створена в 1714 р. перша російська наукова бібліотека (у майбутньому Бібліотека Академії наук — БАН) 10 років потому стала «інформаційною основою» для організації Імператорської академії наук. Понад 200 років БАН була єдиним центром обслуговування російської академічної науки.

З огляду на зростання потоку наукової інформації та важливості завдань, що стояли перед БАН, у березні 1911 р. керівництво Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук прийняло рішення про створення Тимчасової бібліотечної комісії, до складу якої ввійшли знані тогочасні науковці. Її основною функцією була допомога в упорядкуванні списків літератури, яку БАН належало придбати.

Таким чином, у березні 2011 р. виповнюється 100 років з часу створення в Російській академії наук першого органу, покликаного координувати діяльність академічних бібліотек. Нині, після багатьох реорганізацій, він має назву Інформаційно-бібліотечна рада РАН. Діяльність Ради в ХХ ст. висвітлено досить повно, тому автори окреслили тільки основні віхи її столітньої історії.

З 1915 р. Тимчасова бібліотечна комісія стала постійною, до її завдань додалося ще й сприяння в одержанні додаткових асигнувань на поповнення книжкових фондів і утримання позаштатних бібліотечних працівників. У 20-ті рр. у зв’язку з появою нових наукових установ і спеціальних бібліотек, що забезпечували їх літературою, роль комісії змінилася — вона перетворилась на орган, який узгоджував взаємодію БАН зі спеціальними бібліотеками. Основними її функціями стали придбання книг для БАН з урахуванням інтересів окремих академічних бібліотек (фактично формування єдиного академічного книжкового

фонду), створення зведеного каталогу, координація інформаційної діяльності академічних бібліотек.

На поч. 30-х рр. переглянули структуру установ Академії наук. Відповідно, її бібліотечна мережа зазнала реорганізацій. У жовтні 1930 р. затверджено Положення про Центральну і спеціальні бібліотеки АН СРСР, яке конкретизувало їхні цілі, завдання й остаточно оформило академічну мережу бібліотек з єдиним книжковим фондом, плануванням, штатом, керівництвом в особі директора БАН, централізованим комплектуванням. Цим Положенням затвердили Раду БАН, якій відповідно до складу й

© ДЯЧЕНКО Олена Дмитрівна. Кандидат хімічних наук. Учений секретар Інформаційно-бібліотечної ради РАН.

КАЛЬОНОВ Микола Євгенович. Доктор технічних наук. Директор Бібліотеки природничих наук РАН. Заступник голови Інформаційно-бібліотечної ради РАН (Москва). 2011.

обов'язків відводили роль, яку до цього виконувала Постійна бібліотечна комісія. До Ради входила низка дійсних членів Академії наук, директор БАН, його заступник і вечний секретар на посту секретаря Ради. Серед її функцій — постійне керівництво бібліотечним апаратом Академії наук, зокрема розгляд і затвердження річних планів, звітів, кошторису, штату бібліотеки, розподіл засобів на комплектування, розв'язання принципових питань щодо організації бібліотечної справи в Академії наук. Членами Ради обрано академіків О.М. Крилова (голова), О.О. Борисяка, О.О. Байкова, В.Ф. Міткєвича, О.Є. Фаворського, А.О. Ріхтера, О.І. Тюменєва, О.С. Орлова, С.Ф. Ольденбурга. Реорганізація Постійної бібліотечної комісії дала змогу налагодити регулярне планове комплектування академічних бібліотек, формування зведеного каталогу на книжкові фонди, інформування вчених про надходження нової літератури в академічні бібліотеки.

У 30-ті рр. мережа бібліотек Академії наук істотно зросла завдяки новим науководослідним установам, створеним як у Москві, так і в інших регіонах. Значну роль у розширенні й реорганізації бібліотечної мережі зіграв переїзд Президії АН СРСР і низки провідних інститутів з Ленінграда в Москву. Відкриття по всій країні наукових баз, станцій, філій, відділень центральних НДІ зумовило заснування в них бібліотек, які забезпечували б новітньою науковою інформацією тамтешніх співробітників. Отож, виникла необхідність у центрі, який координуватиме комплектування й інформаційну діяльність численних новостворених академічних бібліотек. Саме таким центром і стала Бібліотечна комісія при Президії АН, котра відновила роботу в 1938 р. Хоча керівництво всією бібліотечною системою (до якої ввійшов і Сектор мережі спецбібліотек, створений у Москві), як і раніше, здійснював директор БАН, він був зобов'язаний

діяти згідно з директивами Бібліотечної комісії. Вона проіснувала понад 20 років, створивши розвинену єдину мережу академічних бібліотек, яка спиралась на принципи централізованого комплектування й опрацювання літератури, координації інформаційного обслуговування вчених.

У роботі Бібліотечної комісії брали участь такі видатні вчені, як М.М. Андреєв, І.І. Артоболевський, С.І. Вавилов, М.М. Дубинін, Б.О. Казанський, О.М. Крилов, Д.В. Наливкін, С.П. Обнорський, К.В. Островітянов, Є.В. Тарле, О.В. Топчієв, В.О. Енгельгардт та ін.

У 1960 р. Бібліотечну комісію реорганізували в Бібліотечну раду при Президії АН СРСР. Положення про Раду визначило її склад і основні функції: здійснення загального керівництва і координації роботи бібліотек через оперативний орган — бюро Ради. До завдань установи входив контроль за оптимізацією обслуговування читачів, використанням і збереженням книжкових фондів, розвитком інформаційно-бібліографічної та наукової діяльності бібліотек АН СРСР і АН союзних республік.

Згодом, у 1968 р. керівництво бібліотечною справою розділили: в АН було створено дві бібліотечні ради — одна з природничих наук, друга з суспільних, проте остання практично не працювала аж до офіційної ліквідації в 1989 р.

У 1980 р. постала Об'єднана інформаційно-бібліотечна рада АН СРСР. Її створення було одним із заходів Академії наук, спрямованих на вдосконалення системи інформаційної підтримки наукових досліджень. Головними завданнями Ради Президія АН СРСР визначила науково-методичне керівництво й координацію діяльності інститутів інформації (ВІНІТІ, ІНІСН) і центральних наукових академічних бібліотек, розроблення рекомендацій щодо оптимального розвитку системи наукової інформації в АН СРСР і АН союзних республік.

У межах Об'єднаної ради на правах самостійних продовжували функціонувати бібліотечні ради з природничих і суспільних дисциплін.

У жовтні 1989 р. на базі трьох рад створено Інформаційно-бібліотечну раду АН СРСР, спадкоємицею якої в Росії з 1992 р. стала Інформаційно-бібліотечна рада РАН (ІБР РАН). Вона діє й понині, виконуючи функції організації та координації інформаційного забезпечення наукових досліджень, котрі проводять у РАН.

З діяльністю інформаційно-бібліотечних рад АН СРСР упродовж 1960–1990 рр. пов'язані імена таких видатних учених, як академіки Є.П. Веліхов, В.О. Виноградов, Д.М. Гвішіані, Б.Б. Кадомцев, В.П. Коптюг, В.О. Котельников, В.В. Меннер, М.Д. Мільйончиков, Ю.А. Овчинников, Ю.В. Прохоров, П.М. Федосєєв, К.В. Фролов, В.О. Енгельгардт, О.Л. Яншин і багато інших.

Організаційно діяльність рад (і бібліотечних, й Інформаційно-бібліотечної) відбувалась у формі пленарних засідань, засідань бюро, всесоюзних нарад директорів академічних бібліотек. Останні проводили раз на два роки впродовж 1949–1991 рр., і вони відігравали важливу роль як майданчики для обміну думками, напрацювання спільних скоординованих рішень, спрямованих на розвиток системи інформаційної підтримки науки.

Поточна робота рад реалізувалася через постійні і тимчасові проблемні комісії, які очолювали, як правило, члени ради. У їхньому складі були провідні фахівці певної проблематики з різних академічних бібліотек. У комісіях колективно розробляли актуальні питання, що мали вирішальне значення для роботи академічних книгозбірень. Результати роботи комісій відображено в підготовлених ними матеріалах, їх обговорювали і затверджували на щорічних засіданнях ради і нарадах директорів академічних бібліотек.

У різні роки при радах працювали комісії з обліку книжкових фондів, нормування, упорядкування системи оплати праці бібліотечних співробітників, перспективного планування комплектації, вивчення закономірностей формування фондів наукових бібліотек, координації НІР і НМР тощо. Було розроблено, затверджено і впроваджено у практику роботи бібліотек АН багато документів, що регламентують їхню діяльність: типові статут, структура, штати, положення про централізацію, про наукову працю, про підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів.

У 1974 р. Бібліотечна рада, прогножуючи широке впровадження в роботу академічних бібліотек обчислювальних засобів і технологій, створила при Раді постійну Комісію з автоматизації. Це єдина з постійних комісій, яка існує дотепер (у 90-ті роки її перейменовано в Комісію ІБР РАН зі створення і впровадження нових інформаційно-бібліотечних технологій). Упродовж 1974–1980 рр. її очолював завідувач відділу автоматизації БАН, з 1980 р. — завідувач відділу автоматизації Бібліотеки природничих наук РАН (БПН РАН). До 1991 р. там працювали завідувачі відділів автоматизації центральних бібліотек АН СРСР (БАН, БПН, ДПНТБ СВ РАН) і АН союзних республік (України, Казахстану, Грузії, Латвії, Молдови та ін.).

Засідання комісії відбувались 1–2 рази на рік. На них обговорювали питання впровадження обчислювальної техніки в роботу бібліотек, виробляли рекомендації щодо розвитку автоматизованої академічної інформаційної системи на основі використання вітчизняних і закордонних баз даних, формували плани робіт, що передбачали участь академічних бібліотек, інформаційних центрів у міжвідомчих програмах, зокрема в Програмі 0.80.18 РЕВ (Створення Державної автоматизованої системи науково-технічної інформації — ДАСНТІ).

Комісія розглядала подані окремими книгозбірнями плани розвитку автоматизації бібліотечних технологій і робила на їх основі висновки. У 1985 р. під егідою комісії на базі БПН пройшов перший науково-практичний семінар «Застосування міні- і мікро-ЕОМ в інформаційно-бібліотечній технології». Його мета — об'єднання зусиль бібліотечних фахівців, інформаційних спеціалістів, програмістів щодо застосування обчислювальної техніки в академічних бібліотеках. Форум викликав жвавий інтерес у спеціалістів і перетворився в постійний, одержавши назву «Інформаційне забезпечення науки: нові технології». До 2009 р. його проводили раз на два роки на базі БПН, а в 2010 р. — на базі ЦНБ УрВ РАН. Матеріали всіх семінарів друкували окремими збірниками статей. Сьогодні їхні повні тексти (а також презентації доповідей та електронної бібліотеки з пошуковим апаратом) доступні на сайті БПН РАН за адресою <http://www.benran.ru/SEMINAR/SEM/Sem3.htm>. За їх допомогою можна простежити історію бібліотечної автоматизації від застосування «великих» ЕОМ типу еС-1020 і АСВТ-М4030 до сучасних персональних комп'ютерів і мережевих технологій, які дають змогу десяткам користувачів працювати з електронними виданнями.

В усіх напрямках Бібліотечна рада вела велику методичну і наукову роботу, спрямовану на вдосконалення інформаційного обслуговування вчених і бібліотечних технологій. Напрацювання Ради знаходили відображення у збірниках наукових праць, публікацію яких було започатковано ще в 1948 р. Упродовж 1956–1973 рр. Рада налагодила регулярний випуск видання «Бібліотечно-бібліографічна інформація бібліотек АН СРСР і АН союзних республік» (ББІ). У 1974 р. ББІ перетворили на тематичну збірку, а згодом об'єднали в серію «Бібліотеки АН СРСР і АН союзних республік», з 1992 р. — «Бібліотеки Російської академії

наук». Від 2001 р. регулярний вихід часопису через фінансову скруту припинився, проте йому на зміну прийшов журнал «Бібліосфера», засновником якого стала ДПНТБ СВ РАН. До складу його науково-редакційної ради входить низка членів ІБР РАН. Видання з'являється 4 рази на рік, містить матеріали з бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформатики.

Незважаючи на велику кількість проблем, з якими зіткнулася в 90-ті роки російська наука загалом і Академія наук зокрема, інформаційно-бібліотечна система РАН збереглася і продовжує успішно розвиватися саме завдяки зусиллям ІБР.

Нове Положення про Інформаційно-бібліотечну раду РАН, ухвалене в 2008 р., декларує такі основні завдання Ради:

- координація діяльності інститутів наукової інформації (ВІНІТІ, ІНІСН), БАН, БПН, ДПНТБ СВ, центральних наукових бібліотек Уральського і Далекосхідного відділень і наукових центрів РАН;
- розроблення рекомендацій щодо оптимального розвитку системи наукової інформації та бібліотечної мережі в РАН з урахуванням наукових напрямів Академії, прогнозів поступу науково-інформаційної діяльності в Росії та за кордоном;
- визначення основних напрямів розбудови бібліотечної мережі й органів НТІ як єдиної системи наукової і технічної інформації в РАН.

З 1961 р. Раду очолює віце-президент АН (нині — академік О.Ф. Андреев). Інституція безпосередньо підпорядкована Президії Академії наук, організацію її діяльності забезпечує БПН РАН.

Координація роботи всіх централізованих бібліотечних систем і органів НТІ в межах Академії наук, реалізована ІБР РАН, дає змогу правильно розподіляти ресурси,

розробляти пріоритетні шляхи і програми інформаційного сприяння академічній науці.

Як спадкоємиця попередніх рад, ІБР РАН зберігає і розвиває ті форми роботи, котрі дали найбільший ефект. Одна з них — регулярне проведення засідань Ради або її бюро із запрошенням зацікавлених осіб з РАН та інших організацій. Там розглядають актуальні проблеми інформаційно-бібліотечного забезпечення фундаментальних досліджень (проблеми комплектування вітчизняною, іноземною літературою, міжнародного книгообміну, запровадження нових інформаційних технологій тощо), а також питання, пов'язані з науково-організаційною діяльністю бібліотек, інститутів інформації. Рада інформує керівництво Академії наук про стан інформаційно-бібліотечного обслуговування досліджень, а Президія РАН, у свою чергу, приймає рішення з найважливіших сторін інформаційно-бібліотечної діяльності. Рада як розробник, консультант або експерт бере участь у підготовці державних і міжвідомчих документів, зокрема урядових постанов, федеральних законів, підзаконних актів, проектів, програм у галузях науки, культури, бібліотечної, інфор-

маційної, видавничої справи, податкової політики, а також у виробленні пропозицій щодо їх реалізації.

Рада щорічно узагальнює звітні показники про діяльність бібліотек РАН, зібрані і попередньо оброблені бібліотеками, котрі очолюють централізовані системи, видає статистичний збірник «Короткий звіт про наукову роботу й основні показники діяльності бібліотек РАН за ... рік». Їй належить ідея створення Міжнародної асоціації академічних бібліотек і науково-інформаційних центрів. Саме ІБР розробила необхідний комплекс підготовчих заходів і забезпечила проведення Установчих зборів у січні 1993 р. У 1996 р. новостворена інституція ввійшла до складу Міжнародної асоціації академії наук на правах секції, що стала її спадкоємицею і нині активно опрацьовує нормативні документи з урахуванням досвіду Асоціації. Інформаційно-бібліотечна рада РАН підтримує будь-які заходи щодо збереження і відновлення єдиного інформаційного простору, зокрема ті, що ініціює Міжнародна асоціація академії наук і Бібліотечна асамблея Євразії, бере участь у міжнародних програмах і проектах ІФЛА та ЮНЕСКО.